

Рочко И. Евреи в Латгалии. Исторические очерки. Книга 1. – Даугавпилс, 2010. – 482 с. (*Ročko J. Ebreji Latgalē. Vēsturiskas apceres. 1. grāmata*)

Iznācis muzeja “Daugavpils un Latgales ebreji” direktora, pedagoga un novadpētnieka Josifa Ročko rakstu krājums “Ebreji Latgalē”. Interesi par šo grāmatu var pamatot ar šādiem faktoriem:

1. Tas ir viens no nedaudzajiem kvalitatīvas novadpētniecības paraugiem, kurā, balstoties uz vēsturiskiem pētījumiem, izmantojot gan arhīvu dokumentus, gan laikabiedru liecības, autors cenšas rekonstruēt vairākas ebreju dzīves šķautnes Latvijas austrumu daļā 20. gadsimtā.

2. Darbs ir interesants arī kā mēģinājums parādīt vienas Latvijas etniskās grupas problēmjautājumus lokalizētā līmenī.

Sīkāk analizējot iepriekš nosauktos faktoros, jānorāda uz būtisku Latvijas šībrīža situāciju – kvalitatīvas novadpētniecības trūkumu. Lai piedod atsevišķi entuziasti, bet pāris darbu¹ pēdējās desmitgades laikā nav daudz! Kādēļ tā ir problēma? Vispirms jau novadpētniecība spēj detalizētāk, lai arī nereti ar lielāku subjektivitātes devu, paraudzīties uz vēstures norisēm Latvijas mikrovīdē. Šī detalizācija un subjektīvā pieredze, kuru vēsturnieki bieži uzskata par mazsvarīgu vai pat traucējošu, tiek fiksēta, kas nodrošina tās saglabāšanu.

Iespējas veikt novada, pilsētas vai kā apskatāmā darba gadījumā vesela reģiona novadpētniecību Latvijā ir, tomēr tās netiek pietiekami realizētas. Virkne provinces muzeju slīgst letargiskā miegā, atgremojojot pašreizējās politiskās konjunktūras radīto vēsturiskuma izpratni,² savukārt vēstures skolotāji tā vietā, lai darītu reālu, savai profesionālajai orientācijai atbilstošu darbu, spiesti tupēt dažādos kvalifikācijas celšanasursos, lai ierēdņi varētu ievilkst nepieciešamo krustiņu viņu portfolio. Kas no tā iegūst? Man šķiet – neviens! Tādēļ jebkura kvalitatīva novadpētnieciska darba parādīšanās jāuztver kā nozīmīgs notikums.

Saistībā ar otro faktoru jāatzīmē vēl kāda īpatnība, kas raksturīga Latvijas vēstures literatūrai un ne tikai. Rakstot Latvijas vēsturi, biežāk tiek

¹ Par vieniem no labākajiem uzskatāmi U. Lasmaņa un V. M. Šuvcānes novadpētnieciskie darbi. Sk.: *Lasmanis U. Ko nepieredzēja hercogs Jēkabs. Divu okupācijas režīmu – padomju un fašistu – radītie cilvēkzudumi Jēkabpils apriņķī 1940–1965. Piemiņai, patiesībai, apskaidrībai.* – Rīga, 2005; *Šuvcāne V. M. Libiešu ciems, kura vairs nav.* – Rīga, 2003.

² Šis spriedums veidojies, pēdējo divu gadu laikā apmeklējot daudzus provinces vēstures muzejus. Apgalvojums ir zināmā mērā provokatīvs, cerot izraisīt diskusiju par mūsu muzeju kvalitāti.

rakstīta latviešu vēsture, respektīvi – nevis zemes, bet vienas tautas vēsture. Etnisko minoritāšu problemātika labākajā gadījumā tiek apskatīta kādā nelielā nodaļā,³ vai arī tām veltot atsevišķu grāmatu. Faktiski tas rada situāciju, kad etniskajām grupām jāķeras pie savas pagātnes, savas vēsturiskās identitātes meklējumiem pašām. Kā to vērtēt? Nevienuzīmīgi. Vispirms jau jāatzīmē: kurš tad labāk atklās sava etnosa vietu Latvijas vēsturē, ja ne paši.

Savukārt tam ir arī savi klupšanas akmeņi. Latvijā visas skaistās runas un mēģinājumi realizēt “integrācijas” politiku ir lemti neveiksmei kaut vai tikai viena iemesla dēļ – neviens nav pacenties determinēt visu etnisko grupu kopīgo vēsturiskumu Latvijā. Līdz šim nav radīts Latvijas politiskā nacionālisma vēsturiskais koncepts, līdz ar to trūkst darbu, kas runātu nevis par latviešu, ebreju vai krievu vēsturi Latvijā, bet par Latvijas vēsturi. Turpretī darbu, kas baro gan latviešu, gan krievu etnisko nacionālismu, mums netrūkst.

Šāda situācija rada vēl vienu problēmu – zaudēts tiek nelielo etnisko grupu vēsturiskums Latvijā, ko, vienkāršākais, varētu pārnest pašu etnisko grupu pārstāvjiem: paši vainīgi, ka neraksta! Tomēr, pazūdot no Latvijas vēsturiskās telpas, piemēram, čigāņiem, poļiem, baltkrieviem vai lietuviešiem, tiek zaudētas būtiskas vēstures nianšes. No vēstures subjektiem šo etnosu pārstāvji pārvēršas vienkārši kailos statistiskos datus.

Šāds skatījums nevar pretendēt uz vispusīgumu. Cik objektīvi ir runāt par 20. gadsimta vēstures norisēm Latvijā, vadoties pēc etniskiem kritērijiem? Tas lielā mērā veicina vēstures profanizāciju. Latvijas vēsture tiek skatīta nereti caur savdabīgu etnisko polarizāciju: latvieši – vācieši – krievi – ebreji, katram slānim piedēvējot kādu politisko, sociālekonomisko vai pat valstiskuma lojalitātes zemtekstu. Ar šādu skatījumu tiek veidota visa nacionālā vēsture kopš valsts izveidošanās laikiem.

Bet nu par pašu darbu. Grāmata sastāv no 10 dažādiem (gan tematiski, gan apjoma ziņā) rakstiem jeb, lietojot autora terminoloģiju, apcerējumiem. J. Ročko savus apcerējumus sāk ar vēsturniekiem ierasto historiogrāfisko analīzi. Vēsturiskajā literatūrā pieņemtā sistēma ir attaisnojama, tomēr, iespējams, raksti iegūtu daudz vairāk, ja autors kā primāro izvirzītu konkrētā raksta problemātiku, mēģinot to atsegt ar savu savākto materiālu un tikai beigās to salīdzinātu ar historiogrāfijā pastāvošajām koncepcijām. Tas ļautu vairāk atsegt Latgales ebreju vēstures nianšes, atšķirības no vispārējās Latvijas ebreju vēstures. Iespējams, ka šādu nianšu nav, bet tas ļautu par to pārliecināties.

Grāmatas pirmais apcerējums “Ebreju komunisti un komjaunieši Latgalē 20. gs. 20.–30. gados” (5.–49. lpp.) turpina Latvijas historiogrāfijā sāktu nacistu propagandas paradigmas par “židisko boļševismu” un latviešu vēsturiskajā apziņā iesakņojušos šī pieņēmuma modifikāciju par ebreju lielo atbalstu padomju varai Latvijā 1940.–1941. gadā.⁴ Raksts sagatavots,

³ Tā, piemēram, darbā “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” minoritāšu problēma skarta aptuveni 17 lapaspusēs no 421, t.i., 4% no kopējā teksta, kaut šajā laika periodā kā minimums 1/3 Latvijas iedzīvotāju piederēja pie citiem etnosiem. Sk.: Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 185.–196., 248.–250., 363.–366., 402.–405. lpp.

⁴ Sk., piem.: Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums / Sast. L. Dribins. – Rīga, 2009.

balstoties uz padomju laika historiogrāfiju, kā arī atsevišķu provinces muzeju fondos esošajām atmiņām par komunistisko pagrīdi 20.–30. gados Latvijā. Kā atzīmē pats autors, aculiecinieku atmiņas laika noilguma dēļ vairs nav iespējams iegūt, bet bijušo pagrīdnieku bērni un mazbērni par šiem notikumiem praktiski nav informēti. Lai arī autors kritiski izvērtē padomju laika historiogrāfiju, tomēr atsevišķās vietās ir jūtama šīs historiogrāfijas radīto varoņtēlu atbalss. Autors pūlēties atsegt izvirzīto problemātiku, balstoties uz Latgales dažādu reģionu ebreju komunistu un komjauniešu biogrāfiju bāzes. Tas ir pieņemami, tomēr rodas jautājums – cik šīs biogrāfijas ir patiesas, un cik lielā mērā tās ir padomju vēstures pagrīdnieku heroizācijas interpretācijas sekas?

Pamatojoties uz vairāku Latgales pagrīdnieku biogrāfiskā materiāla analīzi, autors mēģina atbildēt uz jautājumu, kas viņus noveda komunistiskajā partijā. Daudzi no šiem toreiz jaunajiem cilvēkiem nāca no reliģiozām un nabadzīgām ģimenēm, bija vīlušies mesijas jeb glābēja gaidīšanā, tomēr reliģiozās audzināšanas ietekmē saglabāja ticību sociālajai vienlīdzībai, ko viņi vēlējas tuvināt ar saviem darbiem, jo komunisms tiem šķita šīs ideālās iekārtas iemiesojums. Autors uzsver, ka bieži šie cilvēki neredzēja robežas starp savām vēlmēm un reālajām iespējām, starp sapņiem un realitāti.

Daļa komunistu esot nākusi no turīgām ģimenēm, kuru atvases ebreju skolās esot iepazīstinātas ar Talmuda mācību, tādēļ viņu priekšstati par sociālo vienlīdzību un pastāvošo nevienlīdzību varēja radīt iekšēju konfliktu un vēlmi mainīt sabiedrību.

Nevēlos iebilst autora dotajam skaidrojumam, tomēr rodas jautājums, vai, viņaprāt, tieši reliģiozā tradīcija bija galvenais iemesls ebreju jauniešu pievēršanai komunistiskai darbībai? Arī antisemitī jūdaismu centās sasaistīt ar komunismu, tikai izvirzot priekšplānā citus momentus – īpaši tieksmi uz “pasaules kundzību”⁵. Reliģijas un kultūras faktors nenoliedzami ir būtisks, bet vai saistību ar ateistisku un materiālistiskā balstītu ideoloģiju var pamatot ar vilšanos reliģiskajā mācībā? Tas prasa papildus pētījumus un diskusijas par šo tēmu, turklāt ne tikai no ebreju, bet arī no citu konfesiju (katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku u.c.) aprindām nākušo komunistu biogrāfiju analīzē. Hipotētiskā līmenī šādi apgalvojumi šķiet pieņemami; bet vai tos var izvirzīt priekšplānā?

Autors, protams, min arī citus iemeslus ebreju jaunatnes iesaistei komunistiskajās aktivitātēs – bezdarbu, nabadzību, nelegālās darbības romantiku, idealizēto skatījumu uz stāvokli Padomju Savienībā.

Mikrolīmenī, iespējams, pētījums būtu nozīmīgāks, ja biogrāfiskā analīze tiktu veikta tikai par vienas vietas, piemēram, Daugavpils vai Preiļu, visiem komunistiem neatkarīgi no tautības vai reliģiskās piederības. Iegūtos rezultātus varētu izmantot, lai izskaidrotu ne tikai etniskos, bet arī reliģiskos, sociālos, ekonomiskos faktorus cilvēku saistībai ar komunistisko partiju. Iespējams veidot arī hronoloģiski salīdzinošu analīzi – no kādām aprindām nāca komunisti 20. gados, no kādām – 30. gadu otrajā pusē.

⁵ *Dāvis J. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns un tā pārvēršana īstenībā*. 2. pārstr. un paplašin. izd. – Rīga: Latvju Grāmata, 1942.

Īpatnības var iepazīt tikai salīdzinot, nevis izraujot kādu etnisku vai sociālu grupu no vispārējā konteksta.

Otrajā J. Ročko apcerējumā “Daugavpils ebreji Spānijas pilsoņu kara frontēs (1936–1939)” (50.–79. lpp.) apskatītas 16 Daugavpils ebreju – Spānijas pilsoņu kara “internacionālo brigāžu” cīnītāju biogrāfijas. Informācija galvenokārt ņemta no padomju laika izdevuma par Latvijas iedzīvotājiem Spānijas pilsoņu karā un no Izraēlā iznākušās ārstes Evas Vateres grāmatas “Latvijas ebreji cīņā pret nacismu”.⁶ Apcerējuma kompilatīvais raksturs tikai aktualizē aizmirstu tēmu, bet nesniedz neko jaunu.

Apjomīgākais ir raksts “Latgales deportēto ebreju likteņi (pēc 1941. gada 14. jūnija deportēto upuru atmiņām)” (80.–150. lpp.). To autors sagatavojis, balstoties uz vairāk nekā piecdesmit represēto cilvēku atmiņām. Izmantotie mutvārdu vēstures avoti sniedz ļoti interesantu ieskatu ebreju atmiņās par šiem traģiskajiem notikumiem. Domāju, lietderīgi to būtu pārtulkot arī latviešu valodā. Neviennozīmīgi gan var uzvert autora apgalvojumu, ka padomju deportācijas būtībā paglāba ebrejus no drošas nāves holokaustā. Viens totalitārs režīms ebrejiem izrādījies mazāk asinskārs nekā otrs, kas arī ietekmējis izsūtīto atmiņu specifiku (85. lpp.). Izlasot rakstu, šāda savdabīga apgalvojuma pierādījumus neatradu. Ja tas ir autora pieņēmums, tad jāsaka, ka tas ir metodoloģiski aplams. Savukārt, ja tas izriet no deportēto atmiņām, tad tas ir savdabīgs vēsturiskās atmiņas recidīvs, kas būtu pelnījis detalizētāku analīzi.

Varbūt raksts būtu arī pilnīgāks, ja autors atteiktos no šo atmiņu pieņemšanas konkrētiem apgabaliem, bet par raksta struktūras kritērijiem izvēlētos citus principus, kas izriet no avotiem vai pašiem respondentiem, nevis ģeogrāfiskām vietām Latvijas kartē!

Rakstā “Pēdējie liecinieki (no holokausta vēstures Daugavpilī un Latgalē)” (151.–235. lpp.) sniegta liecinieku atmiņas par notikušo traģēdiju. Autors savācis ne tikai holokausta izdzīvojušo atmiņas, bet arī citu tautību liecinieku stāstīto. Rakstā izmantots daudz unikāla materiāla, tomēr tā izklāsts un analīze varētu būt pārdomātāka. Vispirms jau, izmantojot mutvārdu vēstures avotus, tos vajadzētu analizēt līdzīgi tam, kā autors to dara ar historiogrāfiju. Piedevām mutvārdu vēstures avotiem nepieciešams arī tāds pats zinātniskais aparāts kā vēstures literatūrai. Aprakstošā pieeja aculiecinieku stāstītajam rada brīžiem fragmentāru un pat haotisku skatījumu. Pieļaujams, ka šādas atmiņas būtu lietderīgi izdot arī kā atsevišķu darbu ar atbilstoši komentāriem. Autoram savukārt varētu ieteikt metodoloģiskā ziņā vairāk sadarboties ar Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centru.

Nākamie divi apcerējumi veltīti jau iznākušo darbu apskatam. Vispirms sniegta Daugavpils geto ieslodzītā Lietuvas ebreja Haima Kuricka atmiņu

⁶ Борцы Латвии в Испании 1936–1939. Воспоминания и документы. – Рига, 1979; *Vatere E.* Евреи Латвии в борьбе с нацизмом. – Израиль, [б.г.]. Šeit gan būtu derējis paskaidrot, ar ko Izraēlā iznākusī E. Vateres grāmata atšķiras no Rīgā publicētās šīs pašas autores darba: Евреи Латвии в борьбе с нацизмом – Latvian Jews in fight against nazism: [книга памяти о евреях Латвии]. – Рига, 2004.

grāmatas “Izdzīvot un pastāstīt”⁷ pārstāsts (236.–253. lpp.) un tad Džefrija Sveina Daugavpils vēsturei veltītā darba “Starp Staļinu un Hitleru”⁸ nodaļas par genocīdu analīze (254.–277. lpp.).

Rakstā “Ebreji Livānos” (278.–299. lpp.) mēģināts rekonstruēt ebreju dzīvi šajā Latgales pilsētiņā no viņu ienākšanas līdz holokaustam. Darbs sniedz vispārēju pārskatu tematikā, tomēr jānorāda uz dažiem trūkumiem zinātniskajā aparātā. Autora izmantotais 1. vidusskolas (kādas?) 11. klases radošais darbs “Ebreju dzīve Livānos (1900–1941)”, no kura ņemtas vairākas atsaucis uz Latvijas Valsts vēstures arhīva fondiem, prasītos gan pēc autoru norādēm, gan gada un vietas, kur šāds darbs ticis veikts. Tāpat no Valsts arhīva padomju drošības dienestu krimināllietu 1986. fonda (nevis 19866. f. – kā 287. lpp.) ņemtos materiālos, kuru kopijas, cik var noprast, atrodas muzejā “Ebreji Latvijā”, nepieciešams atsaucis dot uz pirmavotu, nevis tā kopijām.

Apcerējums par Latgales ebreju bēgļu likteņiem Vācijas–PSRS kara laikā (300.–418. lpp.) balstās uz mutvārdu vēstures avotiem. Raksts, bez šaubām, interesants un sniedz netradicionālu skatījumu tematikā. Tomēr tas pelnījis tos pašus pārmetumus, ko iepriekšējie uz mutvārdu vēsturi balstītie autora pētījumi. Lai arī autors norāda, ka vēlēties no intervijām iegūt atbildes uz 15 dažādiem jautājumiem (301.–302. lpp.), taču raksta topoloģiskā struktūra atbildes uz tiem padara nepārskatāmas. Vai tā vietā, lai nodalītu Daugavpils bēgļu atmiņas no citu Latgales vietu atmiņām, nebūtu bijis labāk pieturēties pie paša izvīrīto jautājumu atklāšanas? Ja autors, balstoties uz atmiņām, pūlētos atklāt gan iemeslus, kas spieda ebrejus pamest Latviju, gan vietējo iedzīvotāju attieksmi pret ebreju bēgļiem u.c., raksta zinātniskā vērtība būtu daudz lielāka.

Apcerējumā “Ebreji – Daugavpils un Latgales skolu direktori” (419.–472. lpp.) autors mēģina parādīt ebreju lomu Latgales izglītībā, iztirzājot dažādu skolu direktoru biogrāfiskos datus. Materiāls ir savākts bagātīgs, bet diemžēl trūkst tā analīzes.

Savukārt grāmatas pēdējais raksts stāsta par Daugavpils mākslinieku Solomonu Geršovu (473.–481. lpp.). Raksta publicistiskais raksturs tikai aktualizē informāciju par savulaik Padomju Savienībā slaveno novadnieku, nesniedzot kvalitatīvi jaunu informāciju.

Noslēgumā jāuzsver, ka minētie iebildumi nebūt neapšaubā grāmatas nozīmību un autora paveikto lielo darbu. Darbs nenoliedzami ir novitāte ebreju etnosa vēstures izpratnē Latvijā, kas, domāju, jāiepazīst katram, kas interesējas par attiecīgo problemātiku.

Kaspars Zellis

⁷ *Курицкий X.* Уцелеть и рассказать. – Н. Курicka grāmata ivritā iznāca Izraēlā 2004. gadā. Ar muzeja “Ebreji Latvijā” atbalstu to krievu valodā pārtulkojis Igors Jeļņiks. Tulkojums glabājas J. Ročko personīgajā arhīvā (J. Ročko vēstule K. Zellim 2011. g. 28. martā).

⁸ *Swain G.* Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–1946. – London, 2004.